

Трофименко Людмила Іванівна,
кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу логопедії,
Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України,
м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МОВЛЕННЯ У ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Мовлення є ключовим інструментом пізнання та комунікації і його порушення суттєво впливають на загальний розвиток дитини, зокрема на формування навчальних навичок.

Найбільш поширеним мовленнєвим порушенням у дітей є системне порушення мовлення, яке являє собою набір характерних ознак (пізній початок мовлення, невідповідність лексичного запасу віку дитини, імпресивний та експресивний аграматизми, порушення формування звукових та складових образів слів) (Ю. Рібцун, Є. Соботович, В. Тарасун, В. Тищенко, Л. Трофименко, М. Шеремет та ін.). Названі ознаки мають при багатьох порушеннях розвитку дитини неоднорідну структуру, природу та різну динаміку прояву і подолання. Зазначене явище може супроводжувати найбільш тяжкі форми мовленнєвих порушень, таких як алалія, дитяча афазія, ринолалія, дизартрія, заїкання. Дослідники зазначають, що діти з мовленнєвими порушеннями часто стикаються з труднощами у сприйманні, розумінні та використанні мовлення, що може призвести до зниження рівня розвитку лексико-граматичних навичок, затримки засвоєння навчального матеріалу, труднощів у письмі, читанні [1, 2, 3, 4, 5].

На сьогодні актуальною є ефективна освітня підтримка дітей з мовленнєвими порушеннями, яка потребує диференційованого підходу, що обґрунтовується рівневою системою допомоги. Це означає створення адаптивного навчального процесу, який враховує індивідуальні особливості дитини та специфічні прояви особливостей мовленнєвого розвитку [2].

На етапі обстеження відбувається виявлення особливостей функціонування мовлення та визначаються специфічні труднощі у

мовленнєвому розвитку та навчанні кожної дитини. Науково-практичні результати дослідження зазначеного етапу дали змогу встановити та охарактеризувати особливості проявів мовленнєвого розвитку учнів з метою подальшого розроблення відповідних методів впливу та підтримки у процесі навчання і виховання, забезпечення умов для включення дитини в колективну навчальну діяльність та комунікативні ситуації [2, 3, 4]. Коротко охарактеризуємо кожен рівень.

Рівень 1. Особливості функціонування фонетичного та лексико-граматичного оформлення спонтанного мовлення (для всіх рівнів). Стан усного мовлення. Особливості відтворення звуко-складової структури слова: відсутні виражені недоліки звуковимови; специфічні фонетичні заміни у слові; викривлення фонемного і складового складу слова (пропуски, перестановки, спрощення, уподібнення); дефіцит розпізнавання певних слухових ознак звуків (дзвінкості-глухості, м'якості-твердості тощо при виконанні завдань на слух).

Особливості використання словникового запасу: обмежений словниковий запас; недосконалість словника за якістю; розбіжність між розумінням слів і їх називанням; недостатнє і неточне використання лексичного значення слова; дефіцит добору слів; змішування слів за семантичними та акустичними ознаками.

Особливості використання граматичної системи: дефіцит узгодження слів у словосполученнях, реченнях; обмеженість добору правильної форми слова; окремі випадки недостатньої сформованості мовних операцій породження мовлення; недоліки процесу творення слів з новим лексичним значенням за допомогою словотворчих засобів.

Стан писемного мовлення. Особливості перебігу читання, письма: присутність поодиноких помилок у читацькій і писемній продукції.

Рівень 2. Стан усного мовлення: порушення всіх компонентів мовлення. Особливості відтворення звуко-складової структури слова; викривлення, заміни, взаємозаміни, пропуски, перестановки; дефіцит розпізнавання певних

акустичних та артикуляторних ознак звуків (дзвінкості-глухості, м'якості-твердості тощо при виконанні завдань на слух).

Особливості використання словникового запасу: дефіцит добору слів; неточне, обмежене знання і використання багатьох слів; помилки у використанні простих прийменників, не використовуються складні прийменники; заміни слів, неточність вираження думки.

Особливості використання граматичної системи: помилки та недостатня сформованість словотворення; помилки у засвоєнні та використанні системи словозміни; обмеження та змішування часових, видових форм дієслів; помилки в узгодженні слів у словосполученні та реченні. Самостійне спілкування дещо обмежене знайомими ситуаціями.

Стан писемного мовлення: особливості перебігу читання і письма (присутність стійких специфічних помилок у читацькій і писемній продукції).

Рівень 3. Стан усного мовлення: порушення всіх компонентів мовлення. Особливості відтворення звуко-складової структури слова: порушення вимови багатьох груп звуків, нестійкі і нечіткі артикуляції; викривлення, заміни, змішування, взаємозаміни, пропуски, перестановки звуків і складів; спрощення структури слів; дефіцит розпізнавання певних фонематичних ознак звуків (дзвінкості-глухості, м'якості-твердості тощо при виконанні завдань на слух); недостатність фонематичного сприймання; несформованість фонематичних уявлень; неготовність до оволодіння звуковим аналізом і синтезом; значні труднощі у моторному плануванні мовлення; наявність слухової, сенсорної агнозії.

Особливості використання словникового запасу: дефіцит добору слів; словниковий запас обмежений, недостатньо точний; заміна слів іншими, близькими за значенням словами.

Особливості використання граматичної системи: грубі помилки у використанні граматичних конструкцій; змішування відмінкових форм; грубі помилки у засвоєнні та використанні системи словозміни: відсутність узгодження прикметників з іменниками, числівників з іменниками; обмеження

та змішування часових, видових форм дієслів; опускання та заміни частини прийменників; часте неузгодження слів у словосполученні, реченні; обмеження мовленнєвого спілкування на рівні простої фрази; навички словотвору практично відсутні; дефіцит розбірливості мовлення внаслідок низького рівня фонематичних (сенсорних) і артикуляційних (моторних) можливостей дитини; несформованість структури речення може бути наслідком незрілості внутрішніх мовленнєвих операцій – операцій вибору слів і побудови плану висловлювання.

Стан писемного мовлення: особливості перебігу читання і письма (присутність помилок у читацькій і писемній продукції); наявність грубих, стійких орфографічних та дизорфографічних помилок (злитне написання слів, пропуски букв, заміни букв за глухістю-дзвінкістю, твердістю-м'якістю тощо). Недостатня мовленнєва активність може суттєво обмежувати здатність опанування загальних понять. Недосконалість мисленнєвих процесів (вторинно).

Рівень 4. Стан усного мовлення: практично відсутнє фразове мовлення. У спілкуванні користується жестами, словами простої складової структури та спрощеними словами.

Особливості використання словникового запасу: дуже обмежений словниковий запас; грубий дефіцит добору слів; неодноразове та не виправдане використання одних і тих самих слів; невідповідність словника певній мовленнєвій ситуації; пасивний словник ширший за активний.

Особливості відтворення звуко-складової структури слова: домінують незмінні звукові комплекси без флексій; точне звучання слів не передається внаслідок відсутності постійної звуковимови; звуконаслідування нечіткі, малозрозумілі; дефіцит розбірливості мовлення внаслідок низького рівня сформованості фонематичних (сенсорних) і артикуляційних (моторних) можливостей дитини; грубо спотворена складова і звукова структура слів (викривлення, взаємозаміни, пропуски звуків, складів, перестановки; дифузність фонематичних процесів (уявлень); нечіткість звукового сприймання і відтворення; неможливість орієнтації у звуко-складовій структурі слова на тлі структурної несформованості слів і фраз.

Особливості використання граматики: розуміння граматичного значення слів неможливе; грубий дефіцит узгодження слів між собою у словосполученнях; речення відсутнє.

Стан писемного мовлення: неможливе опанування навичок читання, письма аналітико-синтетичним (класичним) методом.

Таким чином, впровадження рівневої допомоги у навчанні дітей з мовленнєвими порушеннями зумовлено потребами врахування їхніх індивідуальних особливостей і можливостей, забезпечення адаптивного освітнього середовища та сприяння їх успішній соціальній інтеграції, формування впевненості у власних можливостях, позитивного ставлення до навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Данілавічюте Е.А., Ільяна В.М. Труднощі опанування навички читання: вправи для виявлення і подолання: методичні рекомендації з виправлення недоліків читання. [Навчальний матеріал]. 2016.
URL:<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734292>

2. Данілавічюте Е.А. Інноваційна концепція визначення функціонально-мовленнєвих освітніх труднощів у осіб з особливими потребами. *Діти з особливими потребами: від рівних прав – до рівних можливостей*: матеріали VII Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки та психології, м. Київ, 7-8 жовтня 2021 р. Київ, 2021. С. 47-55. URL:<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/728928>

3. Рібцун Ю.В. Логопсиходіагностика дітей з особливими мовленнєвими потребами як передумова створення освітнього середовища. Рига, Латвія: Балтія, 2023. С. 94-115. URL:<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/736622>

4. Трофименко Л.І. Освітні труднощі в учнів початкових класів з алалією. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2022. №4 (108). С. 58 – 68.
URL:http://ojs.csnukr.in.ua/index.php/Exceptional_child/article/view/122

5. Чередніченко, Н.В., Клименко, І.В., Тенцер Л.В. Порушення письма у молодших школярів: діагностики та корекція: навч.-метод. посібник. Київ: ДІА, 2018. 248 с.